

This item is the archived peer-reviewed author-version of:

Groeien mensenrechten mee met hun habitat? De evolutie van het recht op een gezond leefmilieu onder impuls van klimaatrechtszaken

Reference:

Bellinkx Vincent.- Groeien mensenrechten mee met hun habitat? De evolutie van het recht op een gezond leefmilieu onder impuls van klimaatrechtszaken
Tijdschrift voor mensenrechten / Liga voor Mensenrechten [Gent] - ISSN 1379-0250 - 1:3(2018), p. 4-8
To cite this reference: <https://hdl.handle.net/10067/1540030151162165141>

Groeien mensenrechten mee met hun habitat? De evolutie van het recht op een gezond leefmilieu onder impuls van klimaatrechtszaken.

Juli 2018 - Tijdschrift voor Mensenrechten – Vincent Bellinkx

1. Inleiding

De Noordpool smelt, Zweden staat in brand, de oceaan lijkt op een plastic soep, landbouwgronden verzilten en waterbronnen drogen op. De omgeving waarin we leven verandert in snel tempo door de effecten die menselijke activiteiten op het leefmilieu hebben. De evolutie van de mensenrechten afgelopen decennia volgt het veranderende maatschappelijke bewustzijn rond milieuproblematiek. De recent uitgebrachte VN kaderprincipes over mensenrechten en milieu beginnen met de stelling: *“Human beings are part of nature, and our human rights are intertwined with the environment in which we live. Environmental harm interferes in the enjoyment of human rights, and the exercise of human rights helps to protect the environment and to promote sustainable development.”*¹

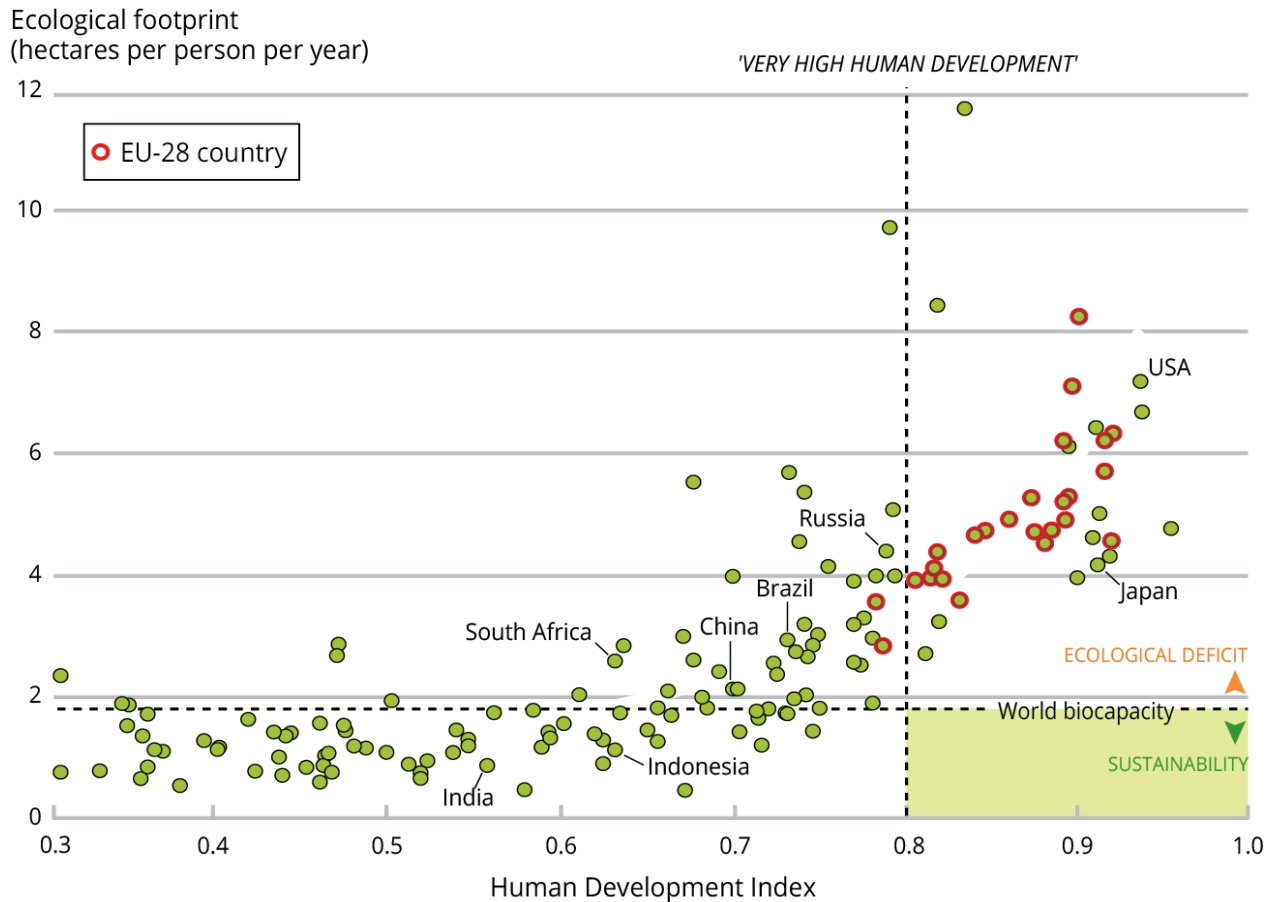
Het recht op een gezond leefmilieu (RoGLM) is ontstaan uit de bovenstaande bezorgdheid en werd voor het eerst gearticuleerd in de Stockholm-Verklaring van 1972: *“Man has the fundamental right to freedom, equality and adequate conditions of life, in an environment of equality that permits a life of dignity and well-being”*.²

De grafiek³ hieronder toont de grote sociale en ecologische uitdagingen waarvoor we staan: het bereiken van een goede levensstandaard voor iedereen en tegelijkertijd de bescherming van het globale ecosysteem om deze levensstandaard mogelijk te maken.

¹ J. Knox, Framework Principles on Human Rights and the Environment, UN Special Rapporteur on Human Rights and the Environment, Genève, 2018, 5.

² Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 1972, UN Doc. A/CONF.48/14/Rev.1, 3.

³ Global Footprint Network, 2012; UNDP, 2014a, <https://www.eea.europa.eu/soer-2015/global/setting-the-scene> (laatst geraadpleegd 30 juli 2018)

De 'world biocapacity' staat gelijk met de planetaire grenzen van het globale ecosysteem 'Aarde' dat we moeten respecteren om de planeet als leefbare habitat voor mens en natuur te behouden.

De antropocentrische ontstaansgeschiedenis van mensenrechteninstrumenten, zoals de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens, heeft tot gevolg dat deze weinig tot nooit verwijzen naar bescherming van het leefmilieu.⁴ Enkel in relatief nieuwe rechtsbronnen zoals de Zuid-Afrikaanse grondwet (1996) en het Afrikaans Handvest voor de Rechten van Mensen en de Volkeren (1981) vindt men het recht op een gezond leefmilieu terug. Recent doen zich echter drie interessante ontwikkelingen voor. Ten eerste heeft in maart 2018 John Knox, de VN speciale rapporteur voor mensenrechten en leefmilieu, met het oog op een toekomstig (wellicht politiek onhaalbaar) verdrag voor mensenrechten en milieu, kaderprincipes vastgelegd die op internationaal niveau de bakens moeten verzetten. Ten tweede heeft in februari 2018 een *advisory opinion* van het Inter-Amerikaans Hof voor de Rechten van de Mens enkele innovaties gesuggereerd rond de afdwingbaarheid van het RoGLM, en ten derde zorgt de explosie aan

⁴ D. Shelton, "Whiplash and Backlash – Reflections on a Human Rights Approach to Environmental Protection", Santa Clara Journal Of International Law, 2015, 13-11, 12.

klimaatzaken overall ter wereld voor vernieuwing in het gebruik van mensenrechten in het kader van milieuproblematiek.

Dit artikel bespreekt eerst de ontwikkeling en huidige stand van zaken van het RoGLM, en behandelt vervolgens de spanningsvelden die de nieuwe ontwikkelingen teweegbrengen ten aanzien van het klassieke mensenrechtenkader. Tot slot komt de invloed van recente klimaatzaken op het recht op een gezond leefmilieu aan bod.

2. Ontwikkeling recht op een gezond leefmilieu

Sinds de VN-Conferentie in Stockholm over het Menselijk Leefmilieu van 1972 begonnen meer en meer staten het RoGLM te integreren in nieuwe grondwetteksten. Vandaag bestaat het RoGLM in 172 landen. 150 van deze landen hebben het RoGLM formeel opgenomen in de grondwet. In de andere landen werd het ontwikkeld door de rechtspraak of opgenomen door andere wetgeving.⁵ Dit heeft gezorgd voor een versterking van milieubeschermingswetgeving, het voorzien van een vangnet bij gebrek aan andere juridische milieubeschermingsinstrumenten, een preventieve screening van milieuonvriendelijke wetgeving, een verhoogde publieke participatie en een sterkere juridische verantwoordelijkheid van overheden. Dikwijls wordt het RoGLM ook aangewend bij het aanpakken van zaken rond *'environmental justice'* en milieumaatschappelijke problematieken.⁶

In België heeft de grondwetgever, naast het in 2004 ingevoegde artikel *7bis* over duurzame ontwikkeling als algemene beleidsdoelstelling, in 1994 met artikel 23, lid 3, 4° het "recht op de bescherming van een gezond leefmilieu" ingevoegd als deel van titel II 'De Belg en hun rechten'. De uitwerking hiervan blijft beperkt tot het waarborgen van procedurele rechten zoals informatie en deelname aan besluitvorming en toegang tot de rechten in milieuzaken.⁷

Dit ligt in lijn met de bescherming die het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens door de rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) heeft ontwikkeld aan de hand van andere rechten en vrijheden, zoals het recht op leven (art. 2 EVRM), het recht op eerbiediging van zijn privé- en gezinsleven en huis (art. 8 EVRM) en het recht op een eerlijk proces (art. 6 EVRM).

⁵ D. R. Boyd, *'Constitutions, human rights and the environment'* in A. Gear en L. Kotzé (red.), *Research Handbook on Human Rights and the Environment*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2015, p. 171.

⁶ D. R. Boyd, *'Constitutions, human rights and the environment'* in A. Gear en L. Kotzé (red.), *Research Handbook on Human Rights and the Environment*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2015, p. 186-196.

⁷ M. Van Damme, *Overzicht van het Grondwettelijk Recht*, Brugge, Die Keure, 2015, p. 439.

Zo heeft de Staat volgens het EHRM de positieve verplichting om procedurele rechten⁸ zoals het recht op informatie⁹ en recht op toegang tot de rechter¹⁰ te voorzien voor burgers die in een situatie terechtkomen waarbij ze negatieve milieu-impact ondervinden, veroorzaakt door industrie of natuurramp. Ook substantieve rechten met betrekking tot een gezonde leefomgeving worden door het Hof vooral ingevuld aan de hand van het recht op eerbiediging van ieders woning (art. 8 EVRM)¹¹. Er zijn echter grenzen aan wat beschermd wordt. In verschillende zaken over luchthavenuitbreiding¹² en nucleaire testen¹³ besliste het Hof dat er, mits de procedurele vereisten vervuld zijn, een billijk evenwicht was tussen enerzijds de negatieve impact, die een minimum niveau moet bereiken om als dusdanig erkend te worden,¹⁴ en anderzijds de bescherming van de leefomgeving. Bijvoorbeeld in de zaak *Kyrtatos tegen Griekenland* stuit het Hof op haar beperkt vermogen om het milieu te beschermen indien er geen rechtstreekse sterke impact op de mens kan worden aangetoond.¹⁵ De impact op dieren in de leefomgeving kan niet gezien worden als beschermenswaardig onder het EVRM. In de zaak *Greenpeace e.a. tegen Duitsland*¹⁶ werd de aanklacht over de onwil van de overheid om maatregelen te nemen rond dieselmotoren en de luchtkwaliteit te verbeteren onontvankelijk verklaard omdat de lokale overheid wel maatregelen hierrond had genomen en keuzes rond milieubeleid tot de bevoegdheden van de staat behoren. Dergelijke zaken voeden het debat over hoe ver precies het RoGLM reikt in het licht van discussies rond klimaatbeleid. Nog geen enkele zaak rond klimaatbeleid is tot bij het EHRM gekomen.

Andere regionale mensenrechtenverdragen in Afrika¹⁷ en Amerika¹⁸ hebben een RoGLM. In Afrika komen er weinig zaken voor gezien het slecht functioneren van de Afrikaanse Commissie voor Mensenrechten en het uitblijven van een actief Afrikaans Hof voor de Mensenrechten. In Amerika stelt artikel 11 van het San Salvador protocol het RoGLM als niet rechtstreeks inzetbare rechtsgrond.¹⁹

⁸ Het EHRM integreert de verworven procedurele rechten van het Aarhus-verdrag mee in haar rechtspraak.

⁹ EHRM, *Öneryildiz v. Turkey*, 2004; EHRM, *Guerra and others v. Italy*, 1998.

¹⁰ EHRM, *L'érablière asbl v. Belgium*, 2009; EHRM, *Howald Moor and others v. Switzerland*, 2014; EHRM, *Karin Andersson and others v. Sweden*, 2014.

¹¹ EHRM, *Lopez Ostra v. Spain*, 1994; EHRM, *Fadeyeva v. Russia*, 2005; EHRM, *Taskin and others v. Turkey*, 2004; EHRM, *Tatar v. Romania*, 2009.

¹² EHRM, *Flamenbaum and others v. France*, 2012.

¹³ EHRM, *McGinley and Egan v. United Kingdom*, 1998.

¹⁴ Om het minimum niveau te bepalen heeft het EHRM de 'Lopez Ostra' standaard ontwikkeld; zie EHRM, *Fedayeva v. Russia*, 2005, 16.

¹⁵ EHRM, *Kyrtatos v. Greece*, 2003.

¹⁶ EHRM, *Greenpeace e.v. and others v. Germany*, 2009.

¹⁷ Zie artikel 24 African Charter on Human and Peoples' Rights, 1981 (Banjul Charter).

¹⁸ Zie artikel 11 San Salvador Protocol bij het Amerikaans Verdrag voor de Rechten van de Mens, 1988.

¹⁹ S. *Thériault*, 'Environmental Justice and the Inter-American Court of Human Rights' in A. *Grear en L. Kotzé (red.)*, *Research Handbook on Human Rights and the Environment*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2015, p. 312-313.

Op VN-niveau heeft John Knox recent de *'Framework principles on human rights and the environment'* gepubliceerd met als kernprincipe 1 *"States should ensure a safe, clean, healthy and sustainable environment in order to respect, protect and fulfill human rights"*²⁰ in samenhang met principe 2 *"States should respect, protect and fulfill human rights in order to ensure a safe, clean, healthy and sustainable environment"*²¹ met als doel bestaande rechtsbescherming in te zetten voor milieudoelinden en het ondersteunen en beschermen van milieuactivisten. Hij geeft aan dat *"the Framework Principles should be accepted as a reflection of actual or emerging international human rights law."*²² In Knox' kaderprincipes zien we een convergentie tussen bescherming van mensenrechten en bescherming van leefmilieu, vooral wat betreft procedurele aspecten zoals het recht op informatie, toegang tot de rechter, transparantie en het recht op participatie. Toch zijn er nog spanningsvelden tussen beiden. In wat volgt noem ik enkele mogelijkheden waarmee we de relatie tussen beide rechtsdomeinen kunnen verbeteren.

3. Spanningsvelden en innovaties

Collectief en individueel recht

Omdat het leefmilieu een (collectief) gemeengoed is, lijkt het logisch om het beheer daarvan te verbinden aan juridische instrumenten die aangepast zijn aan het publieke belang en de collectiviteit, alsook collectieve (mensen)rechten. In België bestaan dergelijke collectieve rechten en *public interest litigation* (PIL)²³, afgezien van enkele uitzonderingen²⁴, niet. Door het gebruik van het RoGLM te linken aan klimaatbeleid, als "milieubeslissingen", maakt het Aarhus-verdrag over recht op participatie, informatie en toegang tot de rechter in milieuzaken²⁵, het mogelijk om mensenrechten in het algemeen belang en dus als PIL te gebruiken zoals in de Belgische klimaatzaak.

Een tweede voorbeeld is het Inter-Amerikaans Hof voor de Rechten van de Mens (IAHMR) dat het idee verwierp van individuele eigendom in het voordeel van inheemse bevolkingsgroepen wier opvattingen over een collectief 'eigendoms'-begrip (recht op eigendom) en relatie met hun voorouderlijke gronden en

²⁰ J. Knox, *Framework Principles on Human Rights and the Environment*, UN Special Rapporteur on Human Rights and the Environment, Genève, 2018, p. 6.

²¹ *Ibid.*

²² Introduction, J. Knox, *Framework Principles on Human Rights and the Environment*, UN Special Rapporteur on Human Rights and the Environment, Genève, 2018, p.3.

²³ Vorm van procedurerecht waarbij een individu of groep mensen een zaak aanhangig kan maken in het belang van de gemeenschap zonder dat de klagers er zelf direct belang bij moeten hebben. Bijvoorbeeld in India is het een zeer veel gebruikte vorm in het kader van milieuzaken.

²⁴ J. Laenens, K. Broeckx, D. Scheers en P. Thiriar, *Handboek Gerechtelijk Recht: Tweede Editie*, Antwerpen, Intersentia, 2008, p.85-86.

²⁵ Aarhus Convention on Access to information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters, 1998.

natuurlijke leefomgeving afwijken van het individuele recht op eigendom. Een concept dat meer en meer weerklinkt krijgt in de vorm van juridische 'commons', gemeengoed van de gemeenschap dat toepasselijk is bij het beheer van natuur en milieu.²⁶

Deze twee voorbeelden geven aan dat de dikwijls individualistische set-up van ons rechtssysteem bij milieuzaken op zijn functionele grenzen botst en dat het er verder gegaan kan worden in het gebruik van collectieve juridische instrumenten.

Antropocentrisme versus ecocentrisme

Als reactie op het antropocentrische karakter van traditionele mensenrechteninstrumenten en de onbruikbaarheid hiervan voor het beschermen van de natuur maakt de rechtenbenadering op natuurelementen sterke opgang. In de ontwikkeling van deze 'rights of nature' fungeert de Ecuadoriaanse grondwet als gangmaker.²⁷ Onderzoek over de impact en implementatie van 'rechten van de natuur' in de Ecuadoriaanse context wijst uit dat, hoewel de Ecuadoriaanse overheid nog steeds inzet op extractivistische ontwikkeling van olie en mijnbouw, er een normevolutie plaatsvindt die rechten van de natuur integreert in het Ecuadoriaanse rechtssysteem.²⁸ Dit gebeurt op instigatie van normondernemers uit het maatschappelijk middenveld, een overheidsadministratie die het als instrument gebruikt om eigen doeleinden²⁹ na te streven, en professionele rechters die het recht beroepshalve toepassen.³⁰ 'Rights of nature' kunnen mogelijks succesvol ingezet worden als juridische mechanismen voor natuurbescherming, mits de erkenning van het idee dat mensen deel uitmaken van een groot ecosysteem en dat er geen tweedeling bestaat tussen mens en natuur. Op deze manier vloeit de rechtenbenadering van mensen en natuur ook in elkaar over.

Toekomstige generaties en generaties ver weg

Een uitdaging die nog aangegaan moet worden in het ontwikkelen van recht en rechtspraak is het bepalen van de juridische verantwoordelijkheid voor actie of gebrek aan actie met betrekking tot voorspelbare

²⁶ Case of the Kichwa Indigenous people of Sarayaku v. Ecuador (2012) para 145 over artikel 21 AHRM (recht op eigendom); S. Thériault, 'Environmental Justice and the Inter-American Court of Human Rights' in A. Grear en L. Kotzé (red.), Research Handbook on Human Rights and the Environment, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2015, p. 323.

²⁷ C.M. Kaufmann en P.L. Martin, 'Testing Ecuador's Rights of Nature: Why Some Lawsuits Succeed and Others Fail', International Studies Association Annual Convention, Atlanta, 2016, p.1.

²⁸ C.M. Kaufmann en P.L. Martin, 'Testing Ecuador's Rights of Nature: Why Some Lawsuits Succeed and Others Fail', International Studies Association Annual Convention, Atlanta, 2016, p. 3-4.

²⁹ Die niet altijd in lijn liggen met milieubescherming, soms zelfs in strijd hiermee.

³⁰ C.M. Kaufmann en P.L. Martin, 'Testing Ecuador's Rights of Nature: Why Some Lawsuits Succeed and Others Fail', International Studies Association Annual Convention, Atlanta, 2016, p. 9.

gevolgen van klimaatverandering. Het is moeilijk om te bepalen hoeveel verantwoordelijkheid een bepaalde overheid of organisatie in tijd, maar ook in ruimte, kan dragen in onze huidige complexe, samenhangende en geglobaliseerde economie. Een rechtenbenadering voor toekomstige generaties zou een optie kunnen zijn.

4. Rol van klimaatgeschillenbeslechting in de ontwikkeling van dit recht

De recente explosie aan klimaatzaken waarbij mensenrechten in nationale context aangewend worden voor klimaatdoeleinden, zorgt voor nieuwe ontwikkelingen in het RoGLM.³¹ Onderzoekers Peel en Osofsky voeren twee mogelijke gebruiken van mensenrechten in klimaatzaken aan. Ten eerste kunnen mensenrechten rechtstreeks ingeroepen worden wanneer deze geschonden zijn of in de toekomst geschonden worden door nalatingen op het vlak van klimaatbeleid. Ten tweede kunnen mensenrechten gebruikt worden als interpretatie-instrument voor rechters om te beslissen over aansprakelijkheid of over 'public trust'^{32, 33} De link tussen mensenrechten en klimaatverandering wordt erkend door verschillende VN-rapporten, in het Parijs-akkoord, enz., maar toch zijn er sterke drempels om ze daadwerkelijk toe te passen als juridisch instrument in de praktijk. Zo is het moeilijk om een causaal verband te bewijzen of om specifieke mensenrechtenschendingen toe te schrijven aan klimaatverandering. Ook is het een uitdaging om mensenrechtenschendingen vast te stellen voor toekomstige effecten van klimaatverandering, en ze extraterritoriaal toe te passen.

De klacht van Ashgar Leghari voor het Lahore High Court tegen de Republiek Pakistan³⁴ is een goed voorbeeld van het succesvol, rechtsreeks gebruik van mensenrechten in een klimaatgeschil. In deze PIL zaak klaagde een boer het gebrek aan adequate adaptatiemaatregelen tegen klimaatverandering aan op basis van het recht op leven, het recht op eerbiediging van het privéleven en -woonst en het recht op eigendom met als argument dat dit voor toekomstige mensenrechtenschendingen zorgt, gezien de kwetsbaarheid van Pakistan voor klimaatverandering (overstromingen, droogte, etc.). De rechter beval hier dat een commissie als 'schoonmoeder' de internationale verplichtingen en klimaatactieplannen zou monitoren.³⁵

³¹ UN Environment, Status of Climate Change Litigation - A Global Review, Nairobi, 2018, p. 31-33.

³² De 'public trust' doctrine bestaat enkel in common law landen.

³³ J. Peel en H. M. Osofsky, 'A Rights Turn in Climate Change Litigation?', Transnational Environmental Law, 2017, p. 5.

³⁴ Ashgar Leghari v. Federation of Pakistan (W.P. No. 25501/2015), Lahore High Court Green Bench, 2015.

³⁵ UN Environment, Status of Climate Change Litigation - A Global Review, Nairobi, 2018, p.16.

In de Nederlandse klimaatzaak³⁶ waarbij de NGO Urgenda samen met 800 burgers een aanklacht indiende tegen de Nederlandse staat, omdat ze in gebreke bleef bij het uitvoeren van klimaatbeleid, werd er geen directe mensenrechtenschending vastgesteld omdat er geen directe link was tussen de klager (NGO Urgenda) en de schade (klimaatverandering). Wel erkende de rechter dat het gebrek aan actie door de staat op vlak van klimaatbeleid om hun burgers te beschermen tegen negatieve gevolgen van klimaatverandering kan leiden tot schending van het recht op leven (Art 2 EVRM) en het recht op respect voor privé- en familieleven (Artikel 8 EVRM). Dit heeft een interpretatieve werking gehad bij het vaststellen van de aansprakelijkheid en de fout van de Nederlandse staat.³⁷ Gelijkaardig heeft de Zuid-Afrikaanse rechter in de Earthlife-zaak het recht op een gezond leefmilieu gebruikt om de klimaatimpact te bepalen bij het verlenen van een vergunning voor het openen van een nieuwe steenkoolcentrale.³⁸

Het Inter-Amerikaans Hof voor de Rechten van de Mens (IAHMR) heeft in een recente *advisory opinion*³⁹ over staatsaansprakelijkheid voor milieuschade onder het Amerikaans Verdrag voor de Rechten van de Mens drie nieuwe stappen uiteengezet. Ten eerste erkent het Hof een op zichzelf staand fundamenteel recht op gezond leefmilieu. Dit zagen we al opduiken in nationale grondwettelijke rechtsteksten en in Afrikaans regionaal recht, maar het is nieuw in de Amerikaanse context waar het artikel 11 van het San Salvador Protocol enkel een niet direct inroepbaar recht beschreef.⁴⁰ Ook erkent het Hof een ‘recht van natuur’ waarbij bossen, rivieren en bergen als rechthoudend subject worden aanzien, zelfs als er geen aantoonbare schade is voor mensen.⁴¹ Ten tweede ontwikkelt het Hof een ‘test’ voor de extraterritoriale toepassing van het recht wanneer er sprake is van milieuschade. Het Hof vertaalt het concept van ‘effectieve controle’ over rechtssubjecten in grensoverschrijdende situaties naar een ‘causale relatie’⁴² tussen de vervuilende activiteit van een staat en de grensoverschrijdende impact op mensenrechten. Dit lost mogelijks het probleem van veel klimaatzaken op wanneer men aansprakelijkheid voor het recht op een gezond leefmilieu extraterritoriaal kan toewijzen. Ten derde legt het Hof internationaal

³⁶ Stichting Urgenda t. Nederland, Rb. Den Haag, 24 juni 2015.

³⁷ J. Peel en H. M. Osofsky, ‘A Rights Turn in Climate Change Litigation?’, *Transnational Environmental Law*, 2017, p. 14.

³⁸ Earthlife Africa Johannesburg v. Minister for Environmental Affairs and Others, High Court of South Africa, Gauteng Division, Pretoria, 8 maart 2017.

³⁹ Inter-Am. Ct. H.R., ‘The Environment and Human Rights, State Obligations in Relation to the Environment in the Context of the Protection and Guarantee of the Rights to Life and to Personal Integrity – Interpretation and Scope of Articles 4(1) and 5(1) of the American Convention on Human Rights’, *Advisory Opinion OC-23/18, (ser. A) No. 23*, 15 November 2017.

⁴⁰ S. Thériault, ‘Environmental Justice and the Inter-American Court of Human Rights’ in A. Grear en L. Kotzé (red.), *Research Handbook on Human Rights and the Environment*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2015, p. 313.

⁴¹ *Supra* noot 37, *Advisory Opinion*, para 62–63.

⁴² Causale relatie is niet hetzelfde als een direct causaal verband. *Supra* noot 37, *Advisory Opinion*, para 101.

milieurechtelijke principes - zoals de plicht tot het voorkomen van milieuschade, het voorzorgsbeginsel, de plicht tot samenwerking met getroffen staten en procedurele milieurechten - uit als integraal deel van mensenrechten.⁴³⁴⁴

Samen genomen, vormen deze nieuwigheden antwoorden op de drempels in klimaatzaken en innoveren ze ook het gebruik van mensenrechten en de inhoud van het RoGLM.

5. Besluit

We zien een convergentie van mensenrechten en milieurecht op procedureel vlak. De bescherming van milieu en de bescherming van mensenrechten krijgen op bepaalde vlakken een gelijkaardige juridische inhoud. Hiervan zijn participatierechten en toegang tot de rechter goede voorbeelden.

In onze globale habitat, waar klimaatverandering een sterke impact heeft op het directe leefmilieu van de mens, ziet men dat de interpretatie van het recht op een gezond leefmilieu als mensenrecht hier aan wordt aangepast. De manier waarop het RoGLM gebruikt wordt in klimaatgeschillenbeslechting geeft mooi weer hoe mensenrechten misschien dan toch een rol kunnen spelen in het redden van onze habitat.

⁴³ *Supra* noot 37, Advisory Opinion, para 126.

⁴⁴ *M. L. Banda, 'Inter-American Court on Human Rights' Advisory Opinion on the Environment and Human rights', American Society of International Law, Insights, Volume 22, issue 6, 2018.*